

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

SUBJECTS OF LEGAL PROTECTION THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Придачук О.А.,
*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Статтю присвячено невирішеним питанням у сфері правової охорони Конституції України народом: визначенню поняття «народ», дослідженню ролі індивіда та держави в здійсненні народовладдя. Детально розглянуто існуючі в науці визначення поняття «народ», відмежовано його від таких термів, як «нація» та «населення». Розкрито зв'язок між політичними правами громадянина та правовими інструментами впливу на державні справи, якими наділений народ як колективний суб'єкт правової охорони Основного Закону.

Ключові слова: народ, ознаки існування народу, нація, населення, політичні права громадянина, походження державної влади від народу.

Статья посвящена нерешенным вопросам в сфере правовой охраны Конституции Украины народом: определению понятия «народ», исследованию роли индивида и государства в осуществлении народовластия. Подробно рассмотрены существующие в науке определения понятия «народ», произведено разграничение его от таких термов, как «нация» и «население». Раскрыта связь между политическими правами гражданина и правовыми инструментами влияния на государственные дела, которыми наделен народ как коллективный субъект правовой охраны Основного Закона.

Ключевые слова: народ, признаки существования народа, нация, население, политические права гражданина, происхождения государственной власти от народа.

This article draws attention on unresolved issues in the field of the constitution's legal protection by the people: "the people" notion defining and the role of the individual and the state in the democracy implementation research. There are carefully examined existing in the science concepts of "the people" notion and the differentiation of "the nation" and "the people" terms is proposed. A profound relationship between the citizens' political rights and the people's, as a collective entity of the fundamental law protection, legal instruments is simultaneously revealed.

Key words: people, evidence for the people existence, nation, population, citizens' political rights, state power origin from the people.

Здійснення влади народу є провідною категорією конституціоналізму, проявом установчої влади, яка належить винятково народу та є первинною стосовно всіх інших інститутів держави. Здійснюючи народовладдя, народ реалізовує народний суверенітет, який визначається як правосуб'єктність народу в таких питаннях, як формування своєї держави, визначення конституційної моделі держави, обрання представників до органів держави, керівництво володінням, користуванням і розпорядженням ресурсами, а також вирішення інших питань державного буття.

Тому народовладдя можна визначити як політико-правовий процес реалізації народом суверенітету, що передбачає участь народу у створенні держави, у встановленні конституційного ладу та в керівництві державними справами, яке здійснюється народом безпосередньо або через представників.

Безсумнівно, народовладдя передбачає охорону конституції народом. Посягання на особливий статус конституції спричиняє руйнацію системи права та є фактором політичної нестабільності й кризи в державі. У зв'язку із цим існування інституту охорони конституції як сукупності заходів впливу, спрямованих на гарантування стабільності й недоторканості конституції, а також припинення її порушень та усунення наслідків

порушення є питанням пріоритетної важливості. Охорона конституції запроваджується для виконання таких завдань, як захист, по-перше, збалансованої системи відносин між державою, народом, громадянином та іншими суб'єктами суспільного життя; по-друге, встановленого конституційного ладу, розподілу повноважень, принципів і засад організації державної влади; по-третє, власне конституції як фундаменту правової системи, норми якої наділені вищою юридичною силою.

Тому важливим питанням є визначення концепції поняття «народ» і співвідношення юридичних можливостей правової охорони конституції, якими наділений окремий громадянин і народ як колективний суб'єкт конституційного права.

Конституцією України [5] задекларовано, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Цей принцип передбачає можливість народу самостійно формувати бачення свого майбутнього й майбутнього держави, визначати повноваження та склад органів державної влади, на які покладається реалізація очікувань народу, та контролювати їх діяльність.

У сучасній науковій думці існує низка концептуальних ідей щодо розуміння поняття «народ», основні з яких ми розглянемо.

Найпростішим підходом є розуміння народу як *населення* певної

держави. Зазначимо, що терміном «населення» оперують такі науки, як соціологія, географія й економіка. На нашу думку, це поняття є дещо спрощеним щодо змісту поняття «народ». Під час визначення кола індивідів, які належать до категорії «населення», до уваги беруться такі показники, як кількість, щільність, середній і максимальний вік, рівень благополуччя тощо, які не можуть бути основою для аргументованих юридичних висновків щодо правосуб'єктності, способів впливу на державні справи, обсягу прав та обов'язків. Більше того, використання терміна «населення» в правових дискусіях було б недоречним, адже на території держави проживають різні групи осіб, у тому числі іноземці, апатриди та біпатриди, які також входять до категорії «населення». Водночас громадяни держави можуть постійно чи тимчасово перебувати за її межами, і такий факт не позбавляє особу правового зв'язку з державою, як і не позбавляє можливості брати участь у її політичному житті. Поняття «народ» як населення, що проживає на території країни, є об'єктом дослідження соціальних наук, а не самостійним суб'єктом конституційних правовідносин, тому вважаємо таке трактування недоречним для юридичної науки.

Другою є теорія, яка визначає народ як стійке об'єднання, яке істо-

рично склалося на визначеній території на основі особливостей культури, мови та усвідомлення єдності між собою та відмінності від інших соціальних груп, що знаходить вияв у самовизначенні й утворенні назви цієї групи (*національний критерій*). На основі згаданого підходу народ розглядається як етнічно пов'язана спільність, яку об'єднує характерна історико-культурна, релігійна й мовна схожість. Норми міжнародного права визнають доречність саме такого трактування, адже це аргументує правосуб'єктність народу. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами (1970 р.) [2], підтверджує, що саме крізь призму права на самовизначення та права на державотворення треба розуміти поняття «народ».

Зазначене вище трактування передбачає необхідність з'ясувати зміст поняття «нація». Нація – стійке об'єднання людей, скріплене етнокультурною, політичною та правовою єдністю. Одним із визначальних моментів для виокремлення нації є національна свідомість, однак для підтримання національної згуртованості та віддільності від інших соціальних груп необхідною передумовою є наявність спільних громадських інститутів: мови, вірувань, традицій державотворчості. Об'єктивним виразником існування

нації є започаткування національних рухів, які становлять собою активну діяльність членів нації, спрямовану на досягнення спільних цілей, насамперед політичних, на основі погоджених програм. У японській традиції творення національної держави викристалізувався принцип «державу створює душа народу». Водночас видатний український дослідник філософії права П. Юркевич розробив комплексну теорію національного державотворення: «Право – явище національного духу, історичного характеру народу й одвічної ідеї правди <...> Національний дух є джерелом права й вищим законодавцем» [10]. На особливу увагу заслуговує його висловлювання, що дух народу проявляється через його закони й моральність влади.

З такими ідеями варто погодитись, оскільки кожна нація природно прагне створити власну державу як соціально-територіальну організацію не лише для можливості виступати самостійним суб'єктом зовнішньої політики та визначення внутрішньої політики, а й для закріплення своїх прав на законодавчому рівні.

Логічним вбачається висновок, що терміни «народ» і «нація» не є тотожними, оскільки народ може складатися з багатьох націй, однак бути монолітним на ґрунті існування й захисту власної мультинаціональної держави. Водночас представ-

ники однієї нації можуть належати до різних народів, тобто бути підданими різних держав. На підтвердження такого висновку зазначимо, що і в історії, і в сучасному світі виокремити моноетнічну націю вкрай складно, адже народотворчими факторами є не лише етнічні чинники, а й політичні та ідейні, які в перспективі зумовлюють заснування держави. Тому прослідковується єдність держави, народу та особи.

Третя ідея така: народ як громадяни всіх національностей, які проживають на території певної країни (*громадянський критерій*). На сучасному етапі розвитку держав найбільшого поширення набуло розуміння народу саме крізь призму громадянства. Адже в суспільстві, у якому домінує принцип загальної рівності та справедливості, не може мати місце включення чи виключення із соціальної групи «народ» на підставі етнічних, культурних, релігійних чи інших відмінностей. Водночас, враховуючи, що не існує універсальних правових парадигм для всіх суспільств, національний підхід до визначення народу залишається актуальним для держав із типом політичного режиму, відмінним від демократичного.

Таким чином, пропонуємо виділити об'єктивні ознаки існування народу (власна держава зі всіма властивими їй ознаками; історія,

культура, мова тощо) та суб'єктивні (усвідомлення пов'язаності, єдність розуміння соціальних і правових правил співжиття в спільноті та готовність їх дотримуватися). Л. Мамут зазначає, що народ – це постійна та стабільна істотність держави, самостійно існуючий фундамент моделей демократичної держави, які можуть варіювати [7]. Однак у такому випадку варто уточнити, що народ треба розуміти як групу, яка самовизначилася політично у форму нації та є незмінною частиною держави.

Альтернативними й менш поширеними є ще дві концепції розуміння народу. Одна з них – визначення народу як *сукупності фізичних осіб*, які підкоряються єдиній верховній владі [6], тобто виконання обов'язків, покладених на особу державною владою, визначається єдиним критерієм приналежності до народу. На нашу думку, така теорія є дещо спрощеною й мала б шанс на існування лише в доповненому вигляді: народ – сукупність фізичних осіб, які усвідомлюють свою приналежність до об'єднання, що створило державу, прийняли соціальні та правові норми життя в цій державі, готові виконувати покладені на них обов'язки й дотримуватися встановлених законом обмежень із метою отримання гарантованого державою захисту своїх прав, у тому числі права на участь в управлінні державними справами.

Законодавство України також містить посилання на громадянське розуміння поняття народ, адже визначено, що громадянство України становить собою правовий зв'язок між фізичною особою й Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Громадяни користуються правами та свободами в повному обсязі. Усі громадяни України мають рівний правовий статус, тобто вони рівні між собою та перед законом незалежно від будь-яких обставин (раси, статі, майнового стану тощо).

Законом України «Про громадянство» [8] передбачено, що громадянами України є всі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України; особи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 р.) проживали в Україні й не були громадянами інших держав; особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин

України», а також діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну й на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України; особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Згідно зі ст. 11 Конституції України держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Тобто українська нація, корінні народи й національні меншини у своїй єдності становлять народ України. Декларацією прав національностей України 1991 р. [1] вигодонабувачами від зрівняння в політичних, економічних, культурних і соціальних правах зазначаються всі національні групи й народи, які проживають на території України. Водночас особи, які не є громадянами України, проте усвідомлюють свою спорідненість з українською нацією, належать до українського етносу, хоча не становлять народу України. Українське етнічне походження – це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження (ч. 2 ст. 1 Закону

України «Про правовий статус закордонних українців» [9]).

Важливо також відрізнити юридичні можливості правої охорони Конституції України, якими наділений народ, від політичних прав окремого громадянина. Так, кожен громадянин України є частиною Українського народу, учасником конституційно-правових відносин із державою, органами місцевого самоврядування й об'єднаннями громадян, тому наділений конституційною правосуб'єктністю, а також є учасником політичних процесів в Україні.

Кожен громадянин України наділений комплексом політичних прав, у процесі реалізації яких здійснює безпосередній вплив на інститути політичної системи, зокрема у формі прямої чи опосередкованої демократії здійснює народовладдя [3]. Якщо народ є єдиним носієм державного суверенітету, уповноваженим встановлювати та змінювати конституційний лад і розпоряджатися природними ресурсами, то людина визначається найвищою соціальною цінністю, для гарантування правового становища якої й створюється держава, управляти якою може народ колективно.

Політичні права громадян акумулюють право брати участь у референдумах, активне й пасивне виборче право, рівний доступ до державної служби, можливість брати участь у процесі здійснення правосуддя.

Таким чином, вираження волі громадянина щодо формування державних органів, прийняття нормативних актів, здійснення законодавчої, виконавчої й судової влади всіма гілками державної влади є безпосереднім, особистим і вирішальним.

Реалізація народної волі не була б можливою без імплементації в суспільну структуру такого інституту, як держава. Адже держава – організація влади, авторитет якої визнаний усіма учасниками суспільних відносин; це інституція, через яку знаходить своє вираження воля народу, а також суб'єкт, що представляє всі соціальні групи всередині суспільства, об'єднує їх голоси в спільний узгоджений, а також озвучує цю волю в міжнародних відносинах.

Тому державу треба розглядати як явище інтегративне, як систему органів, інститутів та організацій, які виступають архітекторами форм і методів управління суспільними справами. Механізм держави повинен відповідати завданням, які ставить народ під час створення держави, а тому не може розглядатися як штучно організована система, віддалена від потреб і цілей народу.

Народ як колективний суб'єкт управляє кожним своїм учасником за допомогою держави. Держава уповноважена впливати на індивідів, формально будучи представником народу, використовуючи при цьому управлінську систему.

У доктрині сучасного конституційного права є справедлива теорія, що народ наділений не тільки правами й обов'язками, а й солідарною відповідальністю за свій конституційний вибір. Будучи єдиним джерелом державної влади, народ несе відповідальність за делегування своїх повноважень, зокрема за спосіб делегування та представників, які ці повноваження отримують. Якщо цим моментам не було приділено достатньої уваги передовими мислителями, громадськими діячами й інститутами громадянського суспільства, може мати місце ситуація, описана в праці німецького науковця Г. Лауба: «Будь-яка влада справді походить від народу, однак до нього не повертається вже ніколи».

Частина 3 ст. 21 Всесвітньої декларації прав людини ООН [4] передбачає, що воля народу має становити основу влади держави та знаходити вияв у періодичних об'єктивних виборах, які мають проводитися за умов загального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що гарантують свободу вибору.

Цінність організації держави для забезпечення народного суверенітету вимірюється декількома чинниками.

По-перше, народ – соціальна спільнота. Сукупність громадян як колективний суб'єкт не може безпо-

середньо організовувати життя суспільства, на відміну від державних службовців, які мають необхідну підготовку у фінансових питаннях, юриспруденції та інших сферах.

По-друге, державні органи й посадові особи як представники державної влади повинні усвідомлювати власну відповідальність перед народом за власні дії та прийняті рішення.

Легітимність державної влади – обов’язкова ознака демократичної держави. Легітимність влади полягає у визнанні народом законності влади, її засобів і методів, а також у всенародній згоді народу на делегування влади. Воля народу має бути зафіксована у формі нормативно-правового акта, яким в Україні є Конституція України. Саме основний закон санкціонує державну владу. При цьому всенародне визнання легітимності державної влади не втрачає свого значення, адже якщо усталений державний режим стає застарілим щодо розвитку правосвідомості громадян, то виникає серйозна загроза державного перевороту.

Від моменту створення перших конституцій і в результаті еволюціонування конституцій виникала проблема збереження закріплених у них прогресивних положень, які визначали державний режим, спосіб організації здійснення влади, суверенітет народу, недоторкані права та свободи людини й громадянина, тобто всі здобутки національно-визвольних повстань, революцій, війн. Положення конституції за своєю природою спрямовані на обмеження державної влади, недопущення її узурпації однією особою або групою осіб, вони є гарантією народного суверенітету, тому підлягають особливій правовій охороні, насамперед народом.

Сукупна воля кожного громадянина формує народну волю, яка в жодному разі не є абстрактним поняттям, а наповнена цілком конкретним змістом – баченням кожного громадянина питань державного розвитку. Саме народ як колективний суб’єкт є активним учасником конституційних правовідносин, одним із прав та обов’язків якого є правова охорона Основного Закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами : міжнародний документ від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

3. Держава і право : зб. наук. ст. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2004. – Вип. 24. – 289 с.
4. Загальна декларація прав людини ООН : декларація від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Людвік В.Д. Політичні права і свободи громадян України – основа принципу народного суверенітету / В.Д. Людвік // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2008. – № 2. – С. 63–67.
7. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве / Л.С. Мамут. – М. : Институт государства и права Российской Академии наук, 1999. – 150 с.
8. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
9. Про правовий статус закордонних українців : Закон України від 4 березня 2004 р. № 1582-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>.
10. Юркевич П.С. Історія філософії, філософія права, філософський щоденник / П.С. Юркевич. – К. : Ред. журн. «Український світ», 1999. – 756 с.